

Fer colònies i la historiografia catalana

Miquel Barceló

«In principle what one of us may or may not know as to any given fact can't be a matter for inquiry to the others».

«Certainly not –Comrade Ossipon agreed in a quiet undertone– In principle».

Fragment de la conversa entre el Camarada Ossipon i el Professor, segurament al·ludint a les «grans conquestes hispàniques» (J. CONRAD: *The secret agent*. 1907 1990, p. 88).

En una clara evocació d'una pel·lícula d'infantesa, Josep Torró (1999) resumí tota la qüestió de la conquesta i colonització de l'actual País Valencià com «el naixement d'una colònia». Però, ben mirat, en l'expressió preferida d'en Josep Torró sembla haver-hi quelcom més que nostàlgia de les foscors del cinema els diumenges a la tarda. En el títol del llibre hi ha proposat un ambigu joc de significats sense que l'autor en doni manifestament les regles.

«El naixement d'una colònia» podria haver sigut també el d'una «nació», com a la pel·lícula, però l'autor no ho va voler, això. Aquest refús –tan poc que costaria dir-li nació– és indicatiu d'una ruptura forta amb els supòsits amb els quals ha funcionat i funciona la historiografia catalana. És a dir, amb aquelles nocions a partir de les quals s'ordenen les informacions, de procedència heterogènia, del

passat i dels límits cronològics i espacials, no sempre fixos, que aquest passat pot arribar a tenir. Són aquestes nocions les que atorguen la qualitat de saber transmissible, per exemple, als mers noticiaris i les que, en el fons, fan distingible, entre totes les escriptures, les de la narració de la història. Són, així, nocions simples i molt actives. La noció mateixa de conquesta n'és un bon exemple. Més enllà d'una acció sistemàtica de violència –la distribució selectiva de mort–, però esporàdica, empresa per un grup per a intervenir en les formes d'organització d'un altre, tot són significats imprecisos. És cert, però, que aquesta intervenció produeix alteracions variablement reconeixibles en les dimensions de la població i dels espais gestionats per ella. Tanmateix no hi ha resultats uniformes. Fins i tot l'extermini de l'altre grup pot ser no deliberadament produït. En principi, la conquesta no hauria de preveure'l, però tampoc no es descarta.

Aquestes consideracions sumàries haurien de bastar, al meu entendre, per advertir de la dificultat que conté la noció de

Miquel Barceló és catedràtic d'Història Medieval de la Universitat Autònoma de Barcelona. Recentment ha coordinat el llibre *Musulmans i Catalunya* (Empúries, 1999).

conquesta. La conquesta d'Amèrica sembla ser molt diferent de la d'al-Andalus i, no cal dir-ho, de la que feren, abans, els «moros» d'Espanya. Però estic segur que els ensenyants d'història d'arreu tindrien força dificultats per fer-ne distincions comprensibles.

La noció introdueix també simplificacions a altres nivells que el merament classificatori d'accions violentes concertades, selectives d'objectius i esporàdiques. La simplificació adherida és la de bo i dolent, que poc no té a veure amb les reduccions ètiques que se'n fan. Per exemple, la conquesta i extinció d'al-Andalus és bona perquè és la condició de les societats actuals que componen Espanya. La d'Amèrica també seria bona perquè suposà la introducció de connexions a una escala que feia possible ordres de producció insospitats fins llavors. Pot qualcú imaginar el món actual sense els Estats Units o sense la multitud de societats indígenes extintes, malmeses o insignificants? No, clarament. Res no seria així sense aquestes conquestes. D'això, el 1943, Schumpeter en digué la «destrucció creadora» i d'una forma o d'una altra –K. Marx la té sempre molt present, aquesta destrucció– es manté com a referent de sentit en totes les narracions o comptabilitats del progrés. De tal manera que, en successió, algunes d'aquestes conquestes, la d'Amèrica com a exemple principal, serien indicatives de l'existència d'una orientació evolutiva de l'espècie amb els europeus com a agents principals. Cada conquesta seria, doncs, un episodi singularitzat d'aquesta progressió.

Així, la simplificació de bo i dolent tindria un abast superior a les pietoses assignacions de dolenteria als «moros» de Tortosa o Mallorca i de bondat als seus

conqueridors catalans. És clar que aquest llenguatge, el del cristianisme, és el que s'usa per explicar aquest exercici conqueridor. I no és, de cap manera, un llenguatge encobridor de motivacions més crues que habitarien en el fons bestial de l'espècie, la cobdícia i la violència, per exemple. No és així; el llenguatge del cristianisme és, clarament, des de finals del segle XI, la formalització més estricta, rigorosa i apta per dur a terme un tipus de conquesta sistemàtica desconeguda abans: la conquesta sense fi, que té en la infidelitat del conquerible o del conquerit la incitació permanent a la destrucció. I d'aquesta manera la conquesta del cristianisme armat crea ordres socials irreversiblement nous. La seva finalitat destructiva no té, senzillament, límits. Resulta fascinant observar-ho a Amèrica des de 1492 fins a *Las Nuevas Leyes de Indias* del 1542, quan és ja ben palès pels conqueridors que els seus exercicis de destrucció, creadora si es vol dir així, han de ser controlats. L'experiència de l'extermini –«el consumo»– de les poblacions antillanes és una referència constant tant per a Hernán Cortés com per a Bartolomé de Las Casas.

L'efectivitat del llenguatge formalitzador de les conquestes depèn del rigor en què es fonamenti la impossibilitat social de la infidelitat –la incomprendibilitat de ser infidel s'acompanya de la necessitat imperiosa, inexcusable, de la propagació de la fidelitat cristiana– però també de si és capaç de difondre simplificacions més rudimentàries i clandestines. Aquestes variants són també les més atractives atès que la seva potència simplificadora actua sense ser reconeguda racionalment. Per exemple, «els que guanyen havien de guanyar». O més general, «el que ha passat era

el millor que podia passar». I el resultat d'aquesta selecció no podia haver estat un altre. Més endavant ja tornaré sobre això.

«El naixement d'una colònia» conté, com a títol, totes aquestes complicitats de significat. Sí, són els homes blancs contra els altres i guanyen blancs. Tenen, és clar, les millors armes i els millors sentiments. Parlen llengües més intel·ligibles. Les seves emocions i comportaments personals són els més educatius. Des de l'explorador de la profunda frontera de l'oest americà, plena de salvatges, fins a l'ascètic coronel britànic que defensa la ciutat de Khar-toum en contra de les tribus sudaneses guiades per un delirant *mahdi*. Sempre la mateixa història: l'home blanc obrint-se camí dins la salvatgeria —la *solitudo*, l'*eremo*, del vocabulari monàstic medieval— o resistint-hi, una *polis*, un ordre intel·ligible dins el cor mateix de la foscor. Unes situacions de setge, al cap i a la fi. Fortins de fusta o de pedra, avançades del progrés.

En el títol escollit per J. Torró hi ha, doncs, molt més que nostàlgia de capvespres de cinema i d'històries d'aquelles conquestes fascinants, tan remotes. El que fa néixer l'autor no és una nació sinó una colònia, tot alterant el sentit convencional de la seqüència. Perquè el naixement d'una nació és percebut com a un resultat desitjable, mereixedor dels esforços, físics, és clar, fets. La metàfora orgànica és simple. La nació va néixer violentament, amb caminades, set, fam, perills, traïcions, setges, assalts, ferits, morts. Però el resultat final semblava atorgar a tota la seqüència un sentit que no podia sorgir de la mera successió d'episodis regits per un ús eficient i sistemàtic de la força. Tot plegat, a la fi, figurava formar només part d'un disseny irrevocable però mal de definir, o,

almenys, en termes diferents als que alguns lectors podran trobar inconvenients: el de l'home blanc a disposar dels altres. Diguin-li epopeia, missió civilitzadora, o història, simplement. En Joseph Conrad va advertir-ne la novetat tot diferenciant el que feien els romans del que feien els colonitzadors moderns:

«Mind», he began again, lifting one arm from the elbow, the palm of the hand outwards, so that with his legs folded before him he had the pose of a Buddha preaching in European clothes and without a lotus-flower —«Mind, none of us would feel exactly like this. What saves us is efficiency— the devotion to efficiency. But this chaps were not much account really. They were [els romans] no colonists, their administration was merely a squeeze, and nothing more, I suspect. They were conquerors, and for that you want only brute force —nothing to boast of, when you have it, since your strength is just an accident arising from the weakness of others. They grabbed what they could get for the sake of what was to be got. It was just robbery with violence, aggravated murder on a great scale, and men going at it blind— as is very proper for those who tackle a darkness. The conquest of the earth, which mostly means the taking it away from those who have a different complexion or slightly flatter noses than ourselves, is not a pretty thing when you look into it too much. What redeems it is the idea only. An idea at the back of it, no a sentimental pretence but an idea; and an unselfish belief in the idea —something you can set up, and bow down before, and offer a sacrifice to... (J. Conrad: *Heart of Darkness*, p.10).

La «idea», ve-te-la aquí. Ni Conrad ni els seus nombrosos comentaristes no precisen, però, quina era aquesta idea que els romans no tenien. No tenir-la feia dels romans uns simples lladres, uns depredadors. Quina «idea», doncs, pot fer que les mateixes accions adquireixin un sentit que per separat no tenen, quedant-se així en meres pulsions violentes reconeixibles com a actes humans, els dels romans, per exemple? Quina devia ser aquesta «idea»? Que hi havia una esclatxa en el tracte de l'espècie humana com a unitat era clar el 1899, la data de *Heart of Darkness*. Que hi havia estat abans també és probablement cert però mai no tan grossa ni de tan massives conseqüències com la que s'inicià amb la conquesta d'Amèrica. Justament, la discussió sobre la pertinència de conceptualitzar la fractura com una gradació en l'escala de l'animalitat –¿podien els indis viure com espanyols?– va començar de seguida. I cap al 1548 es tragué oficialment el *sanctristo* gros de l'Aristòtil per determinar si hi havia, en aquest cas els indis, subespècies no excessivament allunyades dels humans per poder fer-los servir. És a dir, per determinar si l'ús dels altres és d'ordre natural.

És resultat d'una percepció deformada considerar que el manteniment de la unitat de l'espècie fos un triomf de la, diguem-ne, raó; almenys, de la que té una dimensió pietosa. Una espècie més reduïda i fragmentada plantejava problemes de manteniment, a l'hora de sistematitzar les disciplines de treball i de reproducció, massa complexos, de maneig imprevisible. La unitat, doncs, de creació de Déu, narrada per la Bíblia dues vegades –la creació localitzada al Paradís i la dispersió post-diluvial, fora ja del Paradís– era insubs-

tituïble i funcionava com a factor de bloqueig de les incitacions que permanentment es feien des dels ordres colonials per a conceptualitzar la fractura, per fer-la intel·lectualment admissible. Perquè, en la realitat, la de l'ordre físic –assignació i ús dels espais, dictamen de les seues dimensions, selecció de les plantes i del bestiar, disciplines de treball i de dieta i normes de maneig de la reproducció– la fractura era un fet consumat, però un fet que permetia, justament, molta més fluïdesa de gestió que si hagués estat formalitzat amb el rigor que el tracte de domini, com a animals domèstics, implicaria. Clarament, la bona opció era la de fer conviure l'afirmació intel·lectual de la unitat de l'espècie –de la qual n'era constant indicatiu la fefaent possibilitat reproductiva– amb pràctiques que cercaven d'establir, temptativament, els límits dins els quals s'haurien de moure els exercicis de domini social i d'intervenció sobre els tamanys poblacionals. Cap extermini estava descartat però no tots els que succeïren estaven previstos com a tals. Vet aquí un saber mal d'adquirir, fet d'errors, d'assaigs i de mesures equivocades, de poblacions que se'ls queden, als conqueridors, entre les mans. Tanmateix, l'adquisició d'aquest saber es fa amb relativa rapidesa i des de mitjan segle XVI ja es transmet com un conjunt de coneixements que permet fer previsions i discutir i avaluar l'eficiència dels exercicis i considerar-ne les restriccions adequades. La discussió sobre la *encomienda* d'indis és, des d'aquesta perspectiva, reveladora. L'extinció de la població índia antillana és denunciada, per Bartolomé de Las Casas, com a injusta –i és complicat precisar què vol dir això en els seus textos– i, a la vegada, com a políticament perniciosa, atès

que disminueix el gruix d'autoritat de l'emperador, el merma de súbdits. Hernán Cortés oferirà un argument similar el 1521. El *consumo* d'indis havia de ser interromput. Les xifres de la Hispaniola (J. Vicens Vives, II, p. 473-474), de 500.000 a 32.000 persones, entre 1492 i 1514, assenyalen sobriament l'abast de l'extinció. Les xifres de De Las Casas són més altes, d'1.100.000 a 46.000 el 1510. Sánchez Albornoz (1973, p. 63) confirma que el declivi antillà fou «indudablemente» catastròfic. Era evident que la intensitat de l'exercici havia de ser molt rebaixada. Les repercussions sobre l'ordre polític i fiscal imperial podien esdevenir imprevisibles i incontrolables. S'hi prenen, doncs, mesures. Tanmateix, la seva eficàcia és molt discutible. L'única efectiva, segons De Las Casas, seria allunyar els espanyols dels indis tant com fos possible però mai no tant com per a no cristianitzar-los. A qualsevol distància, els espanyols els consumien. Estava clar que havia d'haver-hi normes que reguessin aquest consum. Aquestes normes són part del conjunt experimental sobre el maneig massiu de poblacions i de les formes d'alterar-les. Això, des d'aquesta perspectiva, està per estudiar. El que convé destacar és que mai en la discussió promoguda per De Las Casas –que ell pròpiament no començà– es reconeix la conquesta d'al-Andalus i la, en general, exhaustiva i pulcra extinció a què les poblacions andalusines foren sotmeses. De fet, De Las Casas cregué convenient introduir en la seva *Historia de las Indias* la conquesta de Canàries i la de l'Àfrica occidental com a formes anteriors a la de les Índies però mai no es fa esment de la d'al-Andalus, tot i que tant per a De Las Casas com per a Cortés, i tants d'al-

tres, estava fresca encara; la de Granada és del 1492 i les revoltes d'indígenes conquerits eren un constant recordatori de la seva encara existència fins al final de 1609. Jo tinc a mitges el seguiment de les referències que fa De Las Casas a aquesta conquesta i són escasses, opaques i fugisseres. En rigor, De Las Casas sembla tenir una taca cega als ulls. Però això mereix una anàlisi més detallada que faré en una altra ocasió.

Aquella idea, allò a què Conrad al·ludia, és ben detectable a les colònies modernes, però no resulta bona de descriure. Està feta de tres ingredients principals: disciplina, progrés i irreversibilitat. Però allò que els uneix i barreja és l'autoritat indiscutible per a fer-ho. La resta del món és vista, pels europeus, com un botí. Espècies, cristians i armes són així indestriables, una mateixa i activa cosa. I, sobretot, és la percepció correcta de la irreversibilitat de la conquesta colonial, el convenciment raonable que mai res més no tornarà a ser igual, que els europeus han posat en moviment una mecànica social que tot ho altera, un autòmat fet de tècnica i de càlcul de mesures com mai no s'havien preses, la resistència al qual només pot ser arcaica i foscament salvatge. Hi ha un tacte permanent del progrés en l'augment indefinit de mercaderies i en la implantació d'un camp comptable –la moneda, per fi, sense cap suport físic determinat– que condueix, a la vegada, a la celebració suprema del passat –un passat excepcional, destinat a produir aquest present– i a la seva estricta cancel·lació –una vegada format, el capitalisme no en pot tenir, de passat. Aquest era el sentit de la proposta de la fi de la història.

* * *

Tot això, tan palès ja a la conquesta d'Amèrica i a les colònies modernes, té un començament. Si es vol considerar, però, com l'expressió històricament singularitzada —és a dir, narrada— de la violència animal de l'espècie, no cal ni parlar-ne més, tan banal és la qüestió. Si, al contrari, es considera que la violència organitzada és la forma principal d'intervenció en la determinació de les dimensions de poblacions —dels pagesos de la plana de Vic al segle X o de les valls del riu Níger des de finals del segle XVII fins ara, per exemple— s'haurà proposat un problema complex en els termes del qual hi figuren, pregonament, plantes i bestiar, indestriables dels humans en el bloc tècnic de la reproducció i propagació selectiva d'aquests.

La formalització primerenca d'aquesta seqüència destructiva és detectable al final del segle XI. I, a la meitat del segle XII, ja són observables exercicis complets de conquesta amb designi d'extermini. La prèdica de la Primera Croada, el 1095 i les elaboracions teològiques entorn de la monstrositat de l'Islam durant, sobretot, els posteriors cinquanta anys solen ser, amb raó, assenyalades com les formalitzacions intel·ligents sense les quals les seqüències de conquesta i extermini ni s'haurien produït ni haguessin estat replicables. No he triat frívolament el mot de monstre per a referir-me a l'Islam, pensat pels teòlegs de monestirs i bisbats. Està prou ben estudiat (Daniel, 1962) i només vull recordar que el monstre no és resultat de cap ignorància ni de cap impuls d'intolerància cristiana. No és de cap manera un malentès. El monstre és imprescindible en aquesta mecànica perquè, en rigor, la seva connexió amb la realitat és tènue i episòdica. Els pagesos de les alqueries de

Tortosa, Lleida, Mallorca, Menorca i Eivissa no eren l'Islam. Ni tampoc ho eren les ciutats. Les accions de conquesta es dirigeixen, finalment, contra els ordres pagesos que fonamenten l'organització de la vida amb regulacions religioses ben aparents, però indeterminants. La discussió sobre la susceptibilitat, de finals del segle XII i al llarg del segle XIII, de si aquests pagesos podien ser persuadits de la conversió o forçats a ella, ha esdevingut banal per la pràctica eficient de la conquesta i les accions posteriors de deportacions poblacionals, de concentracions obligades i selectives, i de les dislocacions que tot això introduïa en els ordres de reproducció pagesos. L'exercici de destrucció resultava tenir, tal com era concebut, una propietat inesperada: la irreversibilitat. En cap cas els clivells introduïts en els ordres socials conquerits varen poder ser tancats. La destrucció immediata, tècnicament molt ben descrita per J. Torró, s'acompanyava d'una amenaça efectiva sobre els factors de generació indígena futura. En això l'exigència de conversió o extermini, de fet, les dues coses —la impossibilitat teològica d'alteració de l'infidel—, era la formalització del caràcter indefinit i infinit de la conquesta on només un resultat era previst. Podia haver-hi ajornaments en el procés d'obtenir-lo, pauses, però només un era l'objectiu: una *christianitas* sense cap entorn infidel, una Jerusalem pura, eternament alliberada. Aquí rau, crec, la gran novetat d'aquesta conquesta. L'espiral podria ser la imatge geomètrica que millor la descriu: la transmissió concentrada i efectiva d'una força inicial, sense pèrdues, i la irreversibilitat de la seva acció.

És clar, per altra banda, que, en els segles XII i XIII, tot i que estigués ben for-

mulat, que ja fos viu, aquest objectiu tenia aspectes informes pel que fa a la seva realització. Les principals dificultats consistien en la complexitat física dels exercicis de conquesta perdurable i les incongruències que sorgien entre la formalització teològica molt exigent de l'extermini i les pràctiques més flexibles en què es duia a terme. Els capitans de vaixells genovesos i pisans en la segona meitat del segle XII parlaven, comerciaven, s'entenien amb ciutadans i pagesos musulmans d'al-Mahdiyya, Zawila, Tortosa, Almeria, Mallorca i Menorca. Sabien que el monstre teològic elaborat pels clergues —posem pels monjos de Cluny— no podia intervenir en la regulació de relacions necessàriament determinades per consideracions de càlcul, les comercials, el reconeixement d'equivalències, també les llengües i les traduccions. No obstant, eren els capitans i més tard els feudals, com en els casos de Tortosa i Lleida, els que, en efecte, duïen a terme la conquesta formalitzada com a guerra justa pels clergues. Els tractes determinats racionalment resultaven, doncs, compatibles amb l'elaboració teològica, especulativa, d'un monstre —és a dir, quelcom esporàdic, sorgit en els intersticis de l'ordre— exterior a la *christianitas*, que havia de ser aniquilat. No es tracta d'una macta-fra o d'una «mentalitat». Significativament, la pràctica de l'extermini està feta amb seqüències més racionalment determinades que el seu signifi. El cristianisme no és separable de l'extermini ni n'és una cobertura ideològica. Tampoc no és un llenguatge, entre altres possibles, en el qual trobi expressió un ordre feudal agressiu envers un exterior, sempre mal de precisar i generador de fortes disciplines en un seu interior igualment difícil de

determinar. Les dificultats per discernir el que és només interior o només exterior, els historiadors, almenys els més laxos en l'ofici, les resolen recurrent, per exemple, als anomenats conflictes de civilitzacions, el de l'Islam i la Cristiandat, en l'exterior i, en l'interior, a les pulsions derivades, siguin el que siguin, del creixement econòmic distingible documentalment des del segle XI. I així se'n surten.

Vista de prop l'operació de crear el monstre teològic de l'Islam, ben clara a la segona meitat del segle XII, és molt senzilla. Però no hagués passat de ser una criatura informe, una cabòria conceptual, si, justament, els capitans de barques i els feudals no haguessin dut a terme les conquestes. Les conquestes esdevenien la condició sense la qual moriria, com un albat, sense nodriment, el boig especulatiu teològic. Tanmateix, aquest, viu, atorgava a les conquestes el caràcter permanent d'insatisfacció que les feia sistemàtiques i infinites. A l'interior de l'ordre feudal, la persecució disciplinària és també el fonament de la construcció d'autoritat i de poders (Moore, 1987). I qui sempre perfila les fronteres de l'autoritat i el seu caràcter rígidament vertical —una cadena estricta de comandament— és l'Església cristiana. A. Guerreau (1980) insistí en la inseparabilitat, tot i que fos només analítica, entre ordre eclesiàstic i sistema feudal. I, justament, resistir a aquesta separació, constantment incitada per la historiografia, resulta ser la condició de la intel·ligibilitat de qualsevol recerca. A. Guerreau (1996) observà, també, que és inadequada la percepció historiogràfica d'un estadi expansionista del sistema feudal, com si es tractés d'una deformació que requereix un tipus d'explicació dife-

rent del de la seva formació. Poc ressò acadèmic ha tingut tot això. Millor seria dir poca difusió, perquè ressò n'ha tingut. Els mestres de l'acadèmia prou que han percebut l'amenaça que aquests tipus de coneixement i de recerca significa per a les seves rutines que, a la vegada, són el repulsiu més ferm a l'exercici de la raó.

És, tal vegada, evident que les consideracions fetes són poc proclius a formar part dels programes acadèmics habituals, molt determinats per les «històries nacionals» –quan comença, què fa, amb quina fluïdesa ho fa, quines adversitats troba en el seu camí, quan té plenitud i quins factors l'aboquen a decadència, com reviu si reviu, etc.– i pels «temes» que, almenys des del franquisme tardà, són pròpiament dominants en l'acadèmia euro-americana. Això, a Catalunya, té connotacions singularitzades respecte a l'acadèmia espanyola, en general.

Per entendre l'abast i el sentit d'aquestes singularitzacions, ben visibles en la historiografia, cal observar les traces menys perceptibles –sobretot per la gent que no és de l'ofici– de la provisió de plaques acadèmiques que s'ha fet i es fa en un interior espanyol que determina, i molt, les orientacions de la recerca. Tant que, en la historiografia medieval, no hi ha més gruix temàtic detectable que el que ha determinat l'acadèmia espanyola. Ningú no pot saber bé com hauria estat un medievalisme català si no s'hagués produït la victòria nacional de 1939. Jo crec que els marges de desenvolupament historiogràfic no eren diferents als de l'espanyol. Tanmateix, ara no n'hi ha d'altre més que el que hi ha, amb genealogies intel·lectuals, també inevitablement personals, ben fàcils de fer. Posaré dos exemples d'això, un força

esquemàtic i sumari i l'altre més detallat.

La qüestió del sorgiment de l'ordre feudal en el que serà posteriorment Catalunya és, sens dubte, el tipus de qüestió historiogràfica que fàcilment, però no per força, pot ser convertida en «orígens», en la figuració d'un començament narratiu. En els darrers 25 anys tot el gruix de recerca acadèmica ha girat entorn del llibre de P. Bonnassie (1975-76) i, molt majoritàriament, les òrbites han estat fetes sense cap curiositat crítica envers el text tan atraient. I, així, la mescladissa historiogràfica, d'«orígens nacionals» i d'una narració en un llenguatge ambigüament marxista de com es forma el feudalisme català, és completa i resistent. Evidentment, sense que P. Bonnassie ho digui clar. Seran els seus comentadors els que mantinguin la barreja sense parar de remenar-la. Sota l'aparença de repetides síntesis d'història medieval de Catalunya, es produeix la recepció, de tanta durada, acrítica, del llibre de P. Bonnassie. Cal, tot d'una, recordar, però, que va haver-hi una reacció inicial de rebuig al llibre, entre els grups acadèmics més declaradament franquistes, fins i tot amb estirabots públics de mal gust –jo en recordo un– i això va ajudar a bloquejar la curiositat crítica envers el text. Tanmateix, la causa principal d'aquesta inhibició era la migradesa mateixa de la recerca acadèmica catalana i dels coneixements que manejava. Quina era aquesta acadèmia l'any 1976 a Barcelona, València i Mallorca i com s'havia format després de la victòria nacional del 1939 haurà de ser comptat qualche dia. Per altra banda, la fortalesa del guió de P. Bonnassie es devia en gran part a la seva capacitat de sintetitzar en una temàtica renovada, i no sols com efecte de llenguatge, les seqüències

factuals i explicatives d'orígens de Catalunya de R. D'Abadal, F. Soldevila i historiadors joves associats al projecte de J. Vicens Vives. La suposada concentració de població a la muntanya, esdevinguda refugi de catalans amenaçats per la «invasió musulmana», és un excel·lent exemple de com conciliar un guió historiogràfic tradicional amb una crua explicació naturalista, la fam que es passava a la muntanya i que empeny a baixar a les planes. I, a més, es fa la connexió amb una de les metàfores fundacionals del catalanisme, a finals del segle XIX, les muntanyes són el lloc de l'existència inaugural de Catalunya que l'esforçada pràctica de l'excursionisme permetia revisitar (Marfany, 1995, p. 293-306). Així, formació del feudalisme, origen nacional i maneig acrític, groller, de les tradicions del medievalisme tant espanyol com català, han estat fets compatibles per una acadèmia on, justament per la mescladissa, és força difícil diferenciar les orientacions i el sentit de la recerca, que acaben per confondre's amb els aparentment capriciosos itineraris biogràfics. També els desacords són, erròniament, interpretats com a prejudicis personals.

L'altre exemple que he triat ajudarà, penso, a ressaltar la importància i singularitat d'aquesta suspensió de la crítica. Les conquestes catalanes de Mallorca, Eivissa, Menorca i de l'actual País Valencià, dutes a terme entre el desembre de 1229 i 1245, per a donar dates precises –Menorca, per exemple, sotmesa a tractat feudal no serà conquerida fins el 1287–, han estat permanentment mantingudes fora d'estudi per l'acadèmia. I això no és insignificant. En la primera part de l'article he esmentat reiteradament les conquestes de Tortosa i Lleida com primerencs exercicis de con-

questa amb l'embalum suficient per a poder-los considerar com a casos de la pràctica nova de la conquesta amb dissenys colonials, és a dir, tot preveient la regulació del consum de gent, dels conquerits, del seu ús.

Hauria de sorprendre que, acadèmicament, s'hagi menystingut la possibilitat de considerar l'estudi d'aquestes conquestes com a prioritari, justament, per tractar-se d'instàncies de recerca que podrien generar coneixements de qualitat sobre un tipus de fenomen nou innegablement decisiu en la formació directa del món que coneixem. Fora del que, sense cap menysmeniment, pot anomenar-se erudició local, no consta cap recerca sistemàtica sobre la qüestió. S'ha d'esperar fins a les publicacions –parcials primer (1997) i la més completa de l'any 2001– d'A. Virgili per tenir un tractament sistemàtic de la conquesta de Tortosa. De fet, el llibre inaugura una temàtica molt més complexa encara.

En aquest context, tampoc no és gens insignificant que les conquestes posteriors i majors (Balears i País Valencià) no hagin estat objecte de recerques específiques i la seva presència en les lliçons escolars i universitàries ha de ser per força informe i d'escampadissa. Així era en la primera edició de la *Història de Catalunya* de F. Soldevila (1934-1935; segona edició, 1962). «Les grans conquestes hispàniques» són, per a Soldevila, obra del rei En Jaume, però obra fortament constrenyida per indicacions geogràfiques, el comtat de Barcelona era un «nucli cultural» amb pulsio a expandir-se (p. 113) i un «itsme» havia unit antigament Catalunya i Balears, del qual les illes eren tros de «terra pairal» enmig de la mar deixat (p. 277). Final-

ment, per l'esperit, «la sang, l'idioma i la cultura», la identitat geològica era refeta (p. 277). És clar que amb aquest tipus de cosa no es pot anar massa lluny. I, de fet, no s'hi va, amb l'excepció d'A. Santamaría que, l'any 1970 (p.85-86), fa la connexió del que hi ha implícit en el desvarieg de Soldevila amb la «Reconquista» espanyola com a gènere historiogràfic específic.

Sorprenentment, doncs, les «grans conquestes hispàniques» queden reduïdes a esgarits comentaris del *Llibre dels fets* o incloses, elles mateixes com a episodis, en una més magna «expansió» que, segons Carme Batlle, vol dir «una etapa de la història de Catalunya ben coneguda per l'existència de les magnífiques cròniques contemporànies, que en remarquen els aspectes més gloriosos i atraients». Abasta, aquesta gloriosa etapa, més d'un segle, des de la fi de la minoritat de Jaume I (1225) fins a la reincorporació del regne de Mallorca (1344-1349) (1988, p. 21). El motiu de l'expansió és aquest: «s'inicia l'etapa expansiva quan la nació comença a ser ben conscient de la seva pròpia identitat i també de la seva força un cop ja s'ha refermat la monarquia» (p. 21). Ja ho saben. I, després, en set planes s'enllestixen les conquestes del País Valencià i de les Balears. Entre el volum II, escrit per J.M. Salrach (1987) i el III, escrit per C. Batlle (1988) de la *Història de Catalunya* es perd, com en un inesperat interstici, en una esquerra, aquell episodi que hauria de constituir allò tan delicat i desitjat com la «consciència» i «identitat» nacionals i que ha de portar a la «plenitud» (Batlle, 1988, pp. 84-115). Cal advertir que aquesta operació d'escapolir-se de la conquesta no es pot fer en les historiografies, molt conceptualment vacil·lants, valenciana i balear,

les acadèmiques, vull dir. Qualsevol maneig documental o tema d'estudi topa sempre amb la conquesta. Però aquesta és tota una altra qüestió i per això deixo fora d'esment els estudis de R. I. Burns i P. Guichard, clarament al marge de l'acadèmia espanyola, sobre la conquesta de València.

Hauria de quedar clar també que no es tracta de ximpleries lèxiques, tot i que ara puguin ser així considerades. És inequívoc el llenguatge col·lectivament emprat, del qual C. Batlle n'és una casual usuària, de la irracionalitat colonial, imperial si voleu, arrossegat de mala manera per totes les sales de banderes de l'acadèmia franquista i que, curiosament, reapareix, esquàlid i com en disfressa, en una obra volgudament important de difusió. A veure, no és que el llenguatge i la seqüència explicativa que proposa –nació, consciència, identitat, realització de l'estat i expansió– fos invenció deliquescents de l'acadèmia franquista. Ni de bon tros. Aquest era l'idioma de la potència imperial, de les nacions triomfals que tenen i manegen colònies, que fan l'Orient. Espanya, després de la victòria nacional de 1939, no és ben bé això. Perduren encara les queixes de 1898, entre militars, funcionaris, intel·lectuals i el problema d'Espanya –fos quin fos– és permanentment discutit. Tanmateix, però, fins fa poc era el recurs conceptual que es feia servir per atorgar sentit o sentits a la «Reconquista» que, aquesta sí, constituïa tota mena de plenituds nacionals, i en dibuixava una que era, fins i tot, més plena que totes les altres, la de la unitat d'Espanya. No són, doncs, paraules vanes, o almenys políticament vanes. Per això pot sorprendre al lector que no sigui de l'ofici, que un idioma tan pretèrit sigui tan ex-

plícitament usat. Cal dir que no es tracta, aquest idioma, d'una adherència retòrica que l'autora, en aquest cas, en pogués prescindir sense que el text del que escriu en patís alteracions. No és així. Tot el volum està pensat a partir de la seqüència abans descrita. És el que li confereix sentit, el que l'organitza. Cal tot d'una advertir que tampoc no es tracta d'una dèria d'autor. Representa bé, al contrari, el que ha estat la forma majoritària, a l'acadèmia, de seleccionar la temàtica i l'escriptura de l'anomenada «Baixa Edat Mitjana» que, en el cas de Catalunya, es feia coincidir amb una expansió comercial, de vaixells, de contractes, de consolsats de mar, de crèdits, de diner, de fires, d'enginy... Un nombre considerable d'estudis parcials d'historiadors estrangers havien acabat perfilant una alternativa doblement atractiva, per la seva erudició moderna i pel que potencialment tenia de singularitzador de la història catalana, a la narració imperial espanyola. I aquí, en J. Vicens Vives hi jugà un paper decisiu però breu. Basta rellegir la seva encara potent *Aproximación a la historia de España* (1957) per advertir la capacitat d'il·luminació instantània que té aquell text. Així, després, acaba per produir-se la paulatina mescladissa entre l'acadèmia nacional, ben estructurada amb places, escalafó i funcions repartides, i quelcom informe de conceptes i institucionalment desvalgut que se'n pot dir, temporalment, medievalisme català, el dels que queden fora de la universitat dels vencedors. Atapeïts, com en una improvisada sala d'espera, molts factors anaven sent dipositats. Aviat es podrà veure que la seva barreja no era impossible i que acabarien constituint-se en matèria degradada.

Bé, doncs, ¿per què, justament, l'episodi principal de la «nació», la conquesta militar, l'expansió, arribats al 1988, es fa fonedís a la recopilació historiogràfica més oficial que mai no s'ha fet? Abans de proposar una explicació voldria assenyalar que el que s'hauria d'haver fet és dir-ho, fer-li avinent al lector que les qüestions de la conquesta no estaven estudiades i ja està. També s'hagués pogut dir que, tal vegada, era innecessari fer-ho atès que «la conquesta» formava part del besllum narratiu popularment difós. Una narració ingràvida i indeterminada, sense formes precises, és la que els dictats d'origen requereixen. La majoria de lectors la coneixen, aquesta narració sense contorns. Sí, les conquestes, els moros, i els mercaders, els pactes, la Corona d'Aragó, quin temps aquell. I no gaire més. En els manuals d'història, els de l'ofici, no es va molt més enllà d'això. El que això pugui tenir de paradoxal pot entendre's si es tenen en compte els següents motius. Primer, la narració de conquesta com episodi extrem de vessament nacional —es conquereix un «exterior»— només es pot consolidar si és fet triomfalment, és a dir, des d'un estat que vigili i difongui el discurs del qual n'és, finalment, el subjecte. I aquest no és el cas. Segon, després de la victòria nacional de 1939 no hi ha altre guió possible de la història que el d'Espanya. I el de l'Espanya «medieval» és, en la seva fesomia coneguda, relativament recent i és el que surt tot tibant a *l'Espania invertebrada* de J. Ortega y Gasset, el 1920. És un guió molt simple i, per això, molt resistent. Té poques peces i, per tant, les modificacions en el seu ordre són escasses i curt és el rang de variacions que s'hi poden fer. Tot l'espectre acadèmic el comparteix, els que es

queden amb la victòria i els exiliats. En el congrés de Jaca de 1947 (publicat el 1954) se li dona un nom precís: «La Reconquista y la repoblación del país». Les dues peces finalment connexes i ben explícitament, que és l'important. La «Reconquista», la lluita fundacional, de retrobament del territori, de l'espai de la nació i la modificació biològica imprescindible per a la construcció d'una ètnia final. Tot i la pregonia participació dels mossens en la construcció del guió i en la determinació inicial, com s'ha vist abans, de la monstrositat incorregible de l'Islam, és, avui, evident que la dimensió específicament cristiana és prescindible, indeterminant, en una narració nacional moderna. El que compta és l'impuls conqueridor inicial, històricament cristià però, en el fons, subordinat a una exhalació ètnica, amb llengua, és clar, inclosa.

En el senzill guió res no hi ha que un medievalisme català no pugui compartir. De fet és el mateix guió. Amb una diferència grossa, però. Cal recordar que tots els guions historiogràfics es fan coneixent el final, un final que pot no ser feliç. El final conegut del medievalisme espanyol és l'estat, la nació. El del medievalisme català, almenys el 1939, era quelcom dissipat o, pitjor, quelcom que no havia ocorregut tot i tenir les mateixes peces que l'altre.

Tant era així que el discurs guanyador de la «Reconquista» espanyola fa finalment presoner qualsevol intent de «reconquesta» catalana. L'única sortida singularitzadora era l'expansió comercial marítima tot deixant de banda les glòries militars de les que l'altre, l'espanyol, en fa ostentació fina a Amèrica. Els costos intel·lectuals, en termes clars de l'exercici de la raó, són ben evidents. I no s'han de

veure només com a l'abandonament d'una fracció substantiva del passat –generador d'un present específic, Balears i País Valencià– sino també com a suspensió perenne i acadèmicament consolidada dels procediments analítics.

Un dels resultats més espectaculars d'aquesta deixadesa és la discussió sobre la «identitat» del País Valencià, que com un prisma que giravolta reflecteix totes les variants de l'equívoc. Que ha estat sempre plantejat en termes ètnics no hi ha dubte, i hi ha tots els vergonyosos textos i els noms dels autors. Aquests termes impliquen sempre que hi ha hagut i s'han seguit contemplant modificacions desitjades de població perquè només triant-ne una d'específica s'aconsegueix la identitat. Així les coses, doncs, s'entén l'esforç colossal d'Enric Guinot (1999) per establir documentalment la nòmina de la identitat inaustral, tot i que només en l'ús de la llengua, després de la conquesta catalana de l'actual País Valencià.

Tercer, el procés, abrupte i curt, des d'una perspectiva europea de descolonització fa que els historiadors espanyols i catalans de caire progressista o d'esquerres manifestin recels a manejar la noció de «Reconquista» i siguin del tot displicents a fer servir la de «repoblación».

Però els marges per descriure l'extinció d'al-Andalus són curts. Gastades les trampes de fer els «moros» espanyols diferents de religió i de llengua –tots els erudits locals i els mossens sabien que la discussió acadèmica era una ximpleria–, l'opció d'esquerres queda, de fet, reduïda a rebaijar fins on es pugui la dimensió cristiana de l'impuls de la «Reconquista», sobre la qual havia insistit el medievalisme acadèmic, i descobrir-hi motivacions més intel·

ligibles i menys historiogràficament arcaïques. Hi havia també qualche cosa més en joc: la possible anul·lació de l'esperit com a generador de l'acció històrica i la seva substitució per seqüències explicatives més discretes, de lògiques identificables i comprovables. Es tractava, doncs, de la matèria que, finalment, compareixia, en el medievalisme espanyol, vestida amb el lèxic novel·lós de l'anàlisi –marxista i blochià– del feudalisme com a sistema. El fet que la «Reconquista» tingués «orígens socials» –com proposen A. Barbero i M. Vigil (1974) –resultava per a alguns reconfortant i introduïa un crull considerable en la representació crua i descomunal d'uns «reconquistadores» moguts per una exhalació espiritual on el que era Espanya i el que era mandat diví estava inextricablement confós. Les reaccions acadèmiques a les propostes d'A. Barbero i M. Vigil foren tremendament adverses. Finalment, tampoc s'ha aconseguit anul·lar el mot. Justament, Josep Torró (2000) ha argumentat amb precisió com és d'imprescindible desprendre's del feix de significats, ensembles banals i perversos, que el mot introdueix a qualsevol discurs historiogràfic.

Resulta que hi ha poques maneres d'analitzar un extermini que és, només en aparença, llarg en el temps i gradual en la seva pràctica. No són 800 anys. És fals el compte. També, convé assenyalar que un dels efectes, insidiós i persistent, de què la «Reconquista» fos resultat de processos discernibles dins la matèria social del feudalisme, era canviar el caràcter de la violència, com si l'agressió religiosament motivada tingués un grau d'animalitat superior a aquella produïda per seqüències socials de confecció detectable. Per exemple, la necessitat de monestirs i feudals de

dominar i consolidar els itineraris de transhumància i estendre les pastures del sud, de les extremadures, és quelcom de comprensible i els mecanismes militars per a dur-ho a terme són ja part d'un procés historiogràficament comparable al que tracta l'acadèmia europea. En canvi, l'impuls religiós, espiritual –repetit després a Amèrica– produeix imatges de conqueridors feréstecs i diferencialment espanyols. La deriva particular d'un cert medievalisme català evocant una expansió preferentment comercial sorgeix, en part, del rebuig d'aquesta mena de «Reconquista». Els costos d'això, però, són grans. No és fàcil fer compatible en una mateixa narració els almogàvers, amb el seu ferro despert, el sopar de negocis a casa del Sr. Carles Martell on es decidí la conquesta de Mallorca, els pacífics i actius consolsats de mar, les ànsies ara missioneres ara de croada d'en Ramon Llull...

L'embull i les tensions historiogràfiques que genera foren detectades i ben explicades per J. N. Hillgarth el 1975, justament. Havia de ser un historiador estranger, especialista en Ramon Llull i freqüent resident a Mallorca, qui plantegés l'entremaliada qüestió de l'existència o no d'un imperi català a la Mediterrània. És el text d'un historiador perplex per l'enigma d'aquell estat imprecís, sobre les dimensions i l'estructura del qual hi ha manifesta confusió però del qual, en canvi, hi ha profuses notícies com d'avistaments d'un gran peix, entre 1229 i 1327. De fet, tal com assenyala l'autor, era una discussió sobre anàlisis i propostes d'estrangers (P. Vilar, R. H. Bautier i J. L. Shneidman).

Un dels costos més immediats de la fosca perspectiva historiogràfica era i és la suspensió indefinida de la lectura del

Llibre dels fets del rei en Jaume. Una lectura i un ús d'historiador, vull dir. A tant arriba la renúncia equívoca a les glòries militars que solen acompanyar les conquestes eficientment conduïdes. El *Llibre* és un text on, entre altres discerniments, es pot estudiar com s'organitza un botí, com és, en efecte, creat. Però això no es fa. I tot i que el text ha estat ben editat –la darrera edició de Jordi Bruguera de 1991 és excel·lent– manté una existència remota però intimidant com la d'un bosc on hi ha un secret.

Al final, doncs, les renúncies acadèmiques catalanes i els límits del medievalisme espanyol, en general, i els més estrictes del d'esquerres per a tractar la conquesta d'al-Andalus, estan estretament imbricats. I no són resultats adventicis. Al contrari, formen una línia compacta d'ombra on es pot llegir qui va guanyar l'estat i qui el va perdre.

I, finalment, el quart motiu, estudiar una conquesta és, certament, complicat. Cal identificar els tipus diversos d'informacions que la conquesta deixa, els motius de perquè els deixa, i cal, també, conservar, seleccionar i jerarquitzar aquesta documentació sempre parcial i observar com canvia a mesura que la pràctica colonial es desenvolupa... I en el cas especial d'aquesta conquesta és convenient mirar de conèixer com era la societat conquerida per a identificar, sobretot, els límits dins els quals s'hauran de produir la instal·lació de colons i el ritme amb què, per deportació o anihilació immediata de la població indígena, se'ls haurà de fer lloc. Per exemple, és clar després de l'estudi que hem fet sobre els pagesos andalusins d'Eivissa, just abans de 1235, que dur-hi colons catalans requeria un buidat efectiu dels indígenes. No hi cabien, sinó. Això

és molt clar ara (Barceló (coord.), 1997; Kirchner, en premsa). Igualment havia de passar així a les valls del peu de muntanya de Mallorca, Bunyola, Coanegra, Alaró, Orient (Kirchner, 1997) o a Felanitx (Barceló, Kirchner, 1995) o a Pollença (Argemí, 1999). La grandària dels assentaments pagesos andalusins i la forma com havien estat produïts i organitzats no permetien una duplictat d'ocupació i de feina. No s'hi podien, doncs, instal·lar colons si no es feia net de gent primer. Una altra cosa és que després aquestes mateixes unitats d'assentament agrícoles resultessin adequades per a colons que havien de pagar renda a senyors que no en tenien mai prou. Però sobre això l'estudi dels indígenes no hi afegeix cap il·luminació. Els ajustaments posteriors, el maneig d'indígenes en blocs segregats, són història inequívocament colonial. I tampoc es tracta d'estudiar, singularitzats, els humans només, sino també els ordres agraris que introdueixen i els que destrueixen, els sistemes de plantes i els de bèsties. El que ja fa anys va observar R. Soto (1985-86), que la colonització de Mallorca era duta a terme per uns grups familiars gestors, gairebé especialistes en fer de tot –de ramaders, d'impulsors de cultius, de compradors de rendes reials, de comerciants, d'esclavistes...– ocorre també, a l'engròs, a Mèxic. Hernán Cortés és un molt actiu i innovador empresari, agricultor, ramader, navilier, comerciant, miner i el primer aclimatador de cucs de seda (Martínez, 1997). I tot això significa modificacions deliberades de les poblacions i la determinació de la seva generació futura. En el cas de Mallorca, per exemple, s'ha calculat que cap al 1270 no hi queden ja indígenes (Soto, 1985-1986).

L'estudi de les conquestes ha de ser, doncs, forçosament complex i delicat. Així, estudiar conquestes exigeix una crítica persistent del quadre conceptual que s'hi fa servir. La noció d'«exportació» del feudalisme (Portella, 1998), que introduïa indubtable precisió en el lèxic historiogràfic habitual, resulta, ara, al meu parer, insuficient i fins a un cert punt deformadora. Certament, l'ordre social produït per «les grans conquestes hispàniques» és el del feudalisme. Però, com és evident en els treballs de R. Soto (1994), H. Kirchner (1995, 1997), J. Torró (1999) i d'A. Virgili (2001), això ocorre en la mesura que la conquesta genera migracions de gent, de pagesos, de «pobres blancs». No hi hagué forma coneguda de «feudalitzar» els indígenes. No es varen poder mai refer els exercicis de dominació –sobre la generació controlada de reproducció humana, sobre les dimensions de l'agricultura, tots confosos amb la cristianització– que l'havien produït. Les societats indígenes només pogueren ser diversament destruïdes. Per això, la noció d'exportació del feudalisme denota insuficientment una realitat més complexa i intel·lectualment torbadora. Esclavitud, aljames mudèjars, eixarics, moriscos, «indios encomendados» són les formes particulars de què fer amb els indígenes. Quan ja, inesperadament, no n'hi ha, quan s'han acabat, quan s'han consumit, a Mallorca i a les Antilles, per exemple, les substitucions es fan ja a partir de nous criteris de necessitat colonial –les plantacions en són una mostra– que es resolen amb la importació selectiva de pagesos de lluny tornats esclaus.

L'estudi de les conquestes també requereix dedicació, personal, temps i diners. I, per descomptat, coordinació. No

necessàriament una coordinació directa, que és, tal vegada, sempre el més desitjable, sinó recerques implicades, que siguin reconegudes com a formant part d'un conjunt ben explícit de pressupòsits i net de vocabulari, acadèmicament ineludible. Això és, justament, el que, com he tractat d'explicar abans, l'acadèmia espanyola i la catalana no propicien.

Era tan fàcil escriure sobre «el naixement d'una nació». Però Josep Torró va decidir escriure sobre com neix una colònia. Greu és l'alteració que ha introduït en la recerca i en la rutina acadèmica. De fet, és impensable un tractament de «les grans conquestes hispàniques» com altra cosa que creacions colonials en el context, clar, en que el mateix J. Torró (2000), en un article recent, les ha situades, «Jerusalem o València: la primera colònia d'occident». Així. L'acadèmia pot perfectament simular que la discussió és inexistent. De fet, es fa. Tanmateix, per sota el joc historiogràfic acadèmic es mouen, tèrboles, velles matèries de foscor, ben vives però, del passat i del present. Aquesta, per exemple: el passat, en efecte, no ha deixat moriscos al País Valencià, en canvi, sí que s'ha estès profusament Espanya. És per pensar-hi. □

BIBLIOGRAFIA

- ARGEMÍ, M. (1999): *A les vores dels torrents. Una prospecció dels assentaments pagesos andalusins de Pollença. Anuari 1999*, 6. Ajuntament de Pollença. Pollença.
- AA.VV. (1951): *La reconquista española y la repoblación del país*. Escuela de Estudios Medievales, Instituto de Estudios Pirenaicos. Saragossa.
- BARBERO, A. i M. VIGIL (1974): *Sobre los orígenes sociales de la Reconquista*. Ariel, Barcelona.

- BARCELÓ, M. (1997) (coord.): *El curs de les aigües. Treballs en curs sobre els pagesos de Yabisa (290-633 H- 902-1235 dC.)*. Eivissa.
- BARCELÓ, M. i M. KIRCHNER (1995): *Terra de Falanis. Felanitx quan no ho era*. Palma de Mallorca.
- BATLLE, C. (1988): «L'expansió Baix Medieval, segles XIII-XV», en VILAR, P. (dir.): *Història de Catalunya*, vol III. Edicions 62.
- CONRAD, J. (1963): *Heart of Darkness*. A Norton Critical Edition, Nova York/Londres (3a ed., 1988).
- DANIEL, N. (1962): *Islam and the West. The Making of an Image*, Edinburgh.
- GUERRAU, A. (1980): *Le féodalisme. Un horizon théorique*. Le Sycomore, París.
- (1996): «Quelques caractères spécifiques de l'espace féodal européen», en BULST, N., R. DESCIMON i A. GUERREAU (dir.): *L'État ou le roi. Les fondations de la modernité monarchique en France (XIVe – XVIIe siècles)*. Éditions de la MSH, París.
- GUINOT, E. (1999): *Els fundadors del Regne de València. Repoblament, antropònimia i llengua a la València medieval*. Tres i Quatre, València.
- HILLGARTH, J. N. (1975): «The problem of a Catalan Mediterranean Empire 1229-1327», *The English Historical Review*. Longman, Londres.
- KIRCHNER, H. (1997): *La construcció de l'espai pagès a Mayurqa: les valls de Bunyola, Orient, Coanegra i Alaró*. Universitat de les Illes Balears. Palma de Mallorca.
- (en premsa): «El mapa de los asentamientos andalusíes de la isla de Ibiza», en *Asentamientos rurales y territorio en el mundo mediterráneo en época medieval*. Berja (Almería), 2-5 novembre 2000.
- MARFANY, J. L. (1995): *La cultura del catalanisme*. Empúries.
- MARTÍNEZ, J. L. (1990): *Hernán Cortés*. Universidad Nacional de México, Fondo de Cultura Económica, Mèxic.
- MOORE, R. I. (1987): *The formation of a persecuting society*. Blackwell Publishers.
- PORTELLA, J. (1998): «Cómo se exporta el feudalismo. El caso de Mallorca», en BARCELÓ, M. i P. TOUBERT (dirs.): *L'incastellamento. Actas de las reuniones de Girona (26-27 noviembre 1992) y Roma (5-7 mayo 1994)*. Roma, pp. 85-98.
- SALRACH, J. M. (1988): «El procés de feudalització, segles III-XII», en VILAR, P. (dir.): *Història de Catalunya*, vol II. Edicions 62.
- SÁNCHEZ ALBORNOZ, N.: *La población de América Latina. Desde los tiempos precolombinos hasta el año 2000*. Madrid, 1973.
- SANTAMARÍA, A. (1970): *Historia de Mallorca*, IV, (coord. J. Mascaró). Palma de Mallorca.
- SOLDEVILA, F. (1934-1935): *Història de Catalunya*. Alpha, Barcelona (1962, 2a ed., revisada i augmentada).
- SOTO, R. (1985-1986): «Alguns casos de gestió "colonial" feudal a la Mallorca del segle XIII», en *La Formació i Expansió del Feudalisme Català*. Núm. monogràfic d'Estudi General. Girona, 5-6, pp. 345-369.
- (1994): «La situació dels andalusins (musulmans batejats) a Mallorca després de la conquesta catalana de 1230», *Mélanges de la Casa de Velázquez*, XXX-1, pp. 167-206.
- TORRO, J. (1999): *El naixement d'una colònia. Dominació i resistència a la frontera valenciana (1238-1276)*. Publicacions de la Universitat de València, València.
- (2000): «Jérusalem ou Valence: la première colonie d'Occident», *Annales, Histoire, Sciences Sociales*, 5, pp. 983-1008.
- (2000): «Pour finir avec la "Reconquête". L'occupation chrétienne d'al-Andalus, la soumission et la disparition des populations musulmanes (XIIe-XIIIe siècle)», *Cahiers d'Histoire*, 78, pp. 79-97.
- VICENS VIVES, J. (1957): *Aproximación a la Historia de España*. Centro de Estudios Históricos Internacionales, Universidad de Barcelona. (1960, 2a ed.).
- (1957): *Historia social y económica de España y de América*. (Reedició per Ed. Vicens Vives, 1971.)
- VIRGILI, A. (1997): «La qüestió de Tarraçona abans de la conquesta catalana», *Quaderns d'història Tarraconense*, vol. IV, pp. 7-36.
- (2001): *Ad detrimendum Yspanie... La conquesta de Turtusa i la formació de la societat feudal (1148-1200)*. València-Barcelona.